

Warszawa, dnia 9 grudnia 2020 r.

PREZES

Instytutu Pamięci Narodowej
Komisji Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu
dr Jarosław Szarek

BPIII-0231-11(5)/20

Pan
Krzysztof Kwiatkowski
Przewodniczący
Komisji Ustawodawczej
Senatu Rzeczypospolitej Polskiej

W nawiązaniu do pisma o numerze BPS.DKS.KU.0401.28.2020 Pana Przewodniczącego dotyczącego projektu ustawy o zmianie ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego w przedmiocie zaopiniowania zmian wprowadzanych drukiem senackim nr 187, zwanego dalej „projektem”, oraz podania liczby osób, które będą uprawnione do ubiegania się na podstawie przedmiotowej ustawy o odszkodowanie i zadośćuczynienie przedstawiam niniejszą opinię.

1. Odnosząc się do okresu represji należy wskazać, iż projekt ustawy stanowi o osobach represjonowanych przez władze sowieckie w okresie od dnia 1 stycznia 1944 r. do dnia 31 grudnia 1956 r. Przedstawione daty nie odnoszą się do żadnych znanych wydarzeń z dziejów represji sowieckich przeciwko Polakom, które uzasadniałyby przyjęcie takich dat granicznych. W uzasadnieniu do projektu ustawy projektodawca nie podał informacji o wydarzeniach, które przyjęto za początek i koniec represji sowieckich i co skłoniło do podania powyższych dat granicznych. Należy przypomnieć, że represje sowieckie

1/6

#MOJA NIEPODLEGŁA.

rozpoczęły się 17 września 1939 roku i trwały na różnych obszarach nieprzerwanie do połowy lat 50., chociaż pojedyncze osoby mogły być represjonowane również po tej dacie. Wskazać należy więc rozbieżność dyspozycji przepisów art. 8 ust. 2a z art. 8 ust. 2b ustawy. Zgodnie bowiem z pierwszym z tych przepisów prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia przysługuje osobom represjonowanym przez radzieckie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub organy pozasądowe, działające na terytorium Polski w granicach ustalonych w Traktacie Ryskim, w okresie od dnia 1 stycznia 1944 r. do dnia 31 grudnia 1956 r. Z kolei przepis art. 8 ust. 2b stanowi, że przez działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, o której mowa w ust. 2a, w odniesieniu do osób represjonowanych na terytorium Polski, należy rozumieć działalność w okresie od dnia 17 września 1939 r. do dnia 5 lutego 1946 r. (data wejścia w życie umowy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich z dnia 16 sierpnia 1945 r. ustalającej przebieg granicy polsko – sowieckiej).

Z analizy powyższych przepisów wynika zatem, że osobom, które na terytorium Polski w granicach ustalonych w Traktacie Ryskim prowadziły działalność niepodległościową w okresie od 17 września 1939 r. do 31 grudnia 1943 r., prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia przysługuje tylko wówczas, gdy represje ze strony organów radzieckich dotknęły je począwszy od 1 stycznia 1944 r. Osobom represjonowanym nie przysługuje zatem odszkodowanie i zadośćuczynienie za represje, jakich doznały w okresie 17 września 1939 r. do 31 grudnia 1943 r., świadczenia takie nie przysługują również za represje z tytułu działalności na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, prowadzonej po dniu 5 lutego 1946 r. Wydaje się że sygnalizowany problem wymaga pogłębionej analizy historycznej i prawnej, zwłaszcza, że na ziemiach polskich okupowanych od 17 września 1939 r. i włączonych do ZSRR (republik ukraińskiej i białoruskiej) od pierwszej chwili narzucono i stosowano prawo radzieckie, bez żadnych wyjątków i ograniczeń. W konsekwencji obywatele polscy objęci zostali w pełnym zakresie jurysdykcją sowiecką i poddani masowym represjom. (m. in. Adam Lityński „*O prawie karnym pod okupacją radziecką (1939–1945)*” w: „*Z Dziejów Prawa*” T. 6 (14). *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego*” Katowice 2013 nr 3129, s. 151 – 173).

2. Odnosząc się do miejsca represji projektu ustawy zmieniającej ustawę ma on objąć osoby mieszkające obecnie albo w chwili śmierci na terytorium Polski w granicach ustalonych

2/6

#mojaNIEPODLEGŁA.

w Traktacie Ryskim, a więc na terytorium ówczesnej Białoruskiej SSR, Ukraińskiej SSR i Litewskiej SSR w okresie od dnia 1 stycznia 1944 r. do dnia 31 grudnia 1956 r.

W uzasadnieniu do projektu nowelizacji (akapit pierwszy) określony jest cel nowelizacji – rozszerzenie grupy osób uprawnionych do odszkodowania poprzez uwzględnienie *osób represjonowanych przez radzieckie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości, którzy mieszkają poza obecnym terytorium lub zmarły poza tym terytorium*. Proponowane brzmienie znowelizowanego przepisu jest w rzeczywistości rozbieżne z założeniami ustawodawcy wynikającymi z uzasadnienia do projektu nowelizacji. Ograniczenie przepisów ustawy do represjonowanych żyjących lub zmarłych na terenie Polski lub sowieckich republik: Ukraińskiej, Białoruskiej i Litewskiej oznacza, że wyłączone z zakresu ustawy zostaną osoby żyjące lub zmarłe w pozostałych częściach b. ZSRR. Dotyczy to zarówno tych, którzy zostali skazani na terenie ZSRR, zmarli w obozach lub więzieniach, a także otrzymali jedynie zgodę po zwolnieniu z obozu na osiedlenie się na peryferiach b. ZSRR. Badaczom są doskonale znane liczne wzmianki o osobach represjonowanych na terenie ZSRR, na których powrót nie zgodziły się władze sowieckie podczas kolejnych fal „repatriacji”. Osoby te często represjonowane z powodów politycznych nie zostałyby objęte projektowaną nowelizacją ustawy.

Warto przy tym pamiętać, że duża część aresztowanych na Kresach została wysłana („internowana”) w głąb ZSRR bez postawienia zarzutów do obozów filtracyjnych, gdzie po przeprowadzeniu „filtracji” byli skazywani na długoletnie kary więzienia. Część z nich nie powróciła do miejsc swojego poprzedniego zamieszkania. A zatem ustawodawca rozszerzając przesłankę domicyłu zgodnie z brzmieniem zawartym w projekcie nowelizacji istotnie ogranicza liczbę osób uprawnionych, pozbawiając prawa do odszkodowania osoby, które w skutek represji zmarły poza granicami II RP (np. na terytorium Rosji, Kazachstanu czy Turkmenii).

Zróznicowanie sytuacji osób represjonowanych w zależności od ich miejsca śmierci, a nie na przykład *ostatniego miejsca zamieszkania* jak to uczynił ustawodawca w ustawie z dnia 8 lipca 2005 r. o realizacji prawa do rekompensaty (tzw. ustawie zabużańskiej, tj. Dz. U. 2017 poz. 2097) może spotkać się z krytyczną oceną społeczną ze względu na naruszenie zasady sprawiedliwości społecznej, równości wobec prawa oraz zaufania obywateli do państwa i stanowionego przez nie prawa. Tak zakreślona przesłanka miejsca zamieszkania albo śmierci na obecnym lub byłym terytorium RP czyni wręcz niemożliwym określenie

3/6

#MojaNIEPODLEGŁA.

wielkości grupy beneficjentów uprawnienia. Badania dot. represji w stosunku do Polaków na Kresach w latach 1944-1956 nie zawsze uwzględniały okoliczności *miejsca śmierci* osoby represjonowanej.

3. W kwestii omówienia podstawy represji należy zaznaczyć, iż ustawa i zaproponowany przepis dotyczy wyłącznie osób „represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego” (por. ustawa z 23 lutego 1991). Trzeba zauważyć, że w pewnej ilości przypadków określenie to może stać się przedmiotem trudności interpretacyjnych. Kwestia nie podlega wątpliwości, kiedy represje dotykały osoby bezpośrednio działające w różnych formacjach podziemia niepodległościowego. Represjom sowieckim jednak podlegały również bardzo liczne przypadki osób, które nie działały czynnie w takich formacjach, a niewątpliwie zostały represjonowane za związki z Polską i swoją polskość. Represje takie były zgodne z punktem widzenia i praktyką sowieckich organów represji i logiką sowieckiego systemu represji, w którym można było skazać nie tylko za obecną działalność, ale również za działalność w przeszłości albo potencjalną możliwość takiej działalności. Doskonałym przykładem są byli żołnierze Polskich Sił Zbrojnych, którzy po zakończeniu wojny wrócili do swoich domów na Kresach Wschodnich. W 1951 r. wraz z rodzinami zostali deportowani do Kazachstanu. Podstawą represji nie była czynna działalność w podziemiu, ale wcześniejsza służba w Wojsku Polskim. Kolejnym przypadkiem, o którym należy przypomnieć, są osoby mobilizowane do Armii Czerwonej od lipca 1944 r., które odmawiały służby w jej szeregach kierowane były do pracy w batalionach budowlanych. Ta forma odbywania służby wojskowej polegała na zmuszaniu do wykonywania niewolniczej pracy np. w kopalniach czy na budowie bez żadnego zabezpieczenia, powodującej wyniszczenie fizyczne i narażanie na niebezpieczeństwo utraty życia lub zdrowia. Przymusowy i zorganizowany charakter tej służby wobec osób wykazujących patriotyczne i lojalne postawy wobec nadal istniejącego państwa – Rzeczypospolitej Polski – każą traktować je jako rodzaj represji z przyczyn politycznych i „działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego”. Z badań przeprowadzonych przez historyków wynika, że oprócz potrzeby uzyskania darmowej siły roboczej, sowieckie władze podejmujące decyzje w kwestii wcielenia do batalionów pracy mieszkańców ziem II Rzeczypospolitej kierowały się motywami narodowościowymi i politycznymi.

Wreszcie represje dotykały również wielu osób manifestujących na różne sposoby przywiązanie do polskiej tradycji i historii, religii katolickiej i języka. W tej kategorii znajdziemy duchownych represjonowanych za nauczanie religii w języku polskim, tajnych katechetów, nauczycieli. Nie działali oni bezpośrednio na rzecz „niepodległego bytu państwa polskiego”, ale nie ulega wątpliwości, że przyczyną bezpośrednią represji sowieckich był manifestowany przez nich związek z polskością.

4. Odnosząc się do prośby o podanie liczby osób, które będą uprawnione do ubiegania się na podstawie przedmiotowej ustawy o odszkodowanie i zadośćuczynienie należy wskazać, iż najbardziej dokładne dane dotyczą członków szeroko rozumianej polskiej konspiracji i podziemia niepodległościowego, które najbardziej aktywnie działały na Kresach w latach 1944-1947. Wedle nieraz mocno różniących szacunków i danych w ramach akcji skierowanych przeciwko polskiemu podziemiu sowieckie organa aresztowały na terenach II RP około 16 tys. żołnierzy członków podziemia niepodległościowego, a łączna liczba represjonowanych wynosi od 30 do 40 tys. osób. Nieco inne dane wynikają z informacji MSW ZSRR z 1947 r., według których łączna liczba aresztowanych Polaków i mobilizowanych do tzw. batalionów pracy i wywiezionych w głąb ZSRR wynosiła ok. 48 tys. osób. W tej liczbie zapewne znalazły się osoby wywiezione także z obszaru tzw. Polski lubelskiej. Liczby te nie obejmują innych form represji, które nastąpiły po 1947 roku oraz tych, o których pisano powyżej, w tym deportacji rodzin żołnierzy PSZ (około 4,5-5 tys.).

W podsumowaniu należy stwierdzić, że obecny stan badań prowadzonych zarówno przez polskich jak i rosyjskich, ukraińskich, białoruskich oraz litewskich badaczy nie pozwala na jednoznaczne określenie liczby represjonowanych na ziemiach wschodnich II RP za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego.

5. W ramach projektowanej zmiany należy rozważyć również dostosowanie art. 8 ust. 2a zdanie drugie ustawy do brzmienia zdania pierwszego. Zdanie drugie wyznacza właściwość sądu do złożenia żądania odszkodowania i zadośćuczynienia, w którego okręgu zamieszkuje osoba składająca żądanie. W opinii Instytutu Pamięci nie znajduje tutaj zastosowania art. 2 ustawy, który wyznacza właściwość sądu w sprawach stwierdzenia nieważności orzeczenia, nie zaś do żądania odszkodowania

5/6

#MOJA NIEPODLEGŁA.

i zadośćuczynienia. Jeżeli projekt ma dotyczyć osób, których miejsce zamieszkania znajduje się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej kwestia ta również powinna zostać odrębnie uregulowana.

Z powiem
Mateusz Szpytka
Z upoważnienia
Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej
ZASTĘPCA PREZESA
dr Mateusz Szpytka